

Szenci Molnár Albert itthon nyomtatott műveinek hangjelöléséről. Újkori helyesírásunk alapjai a XVI–XVII. század folyamán alakultak ki, nem utolsósorban a magyar nyelvű könyvnyomtatás hatása alatt. E hőskorszak első szakaszának, a XVI. századnak eredményeit igen alaposan elemezte és összefoglalta Molnár József kitűnő munkájában.¹ A sokszorosán nagyobb nyomtatott anyagot produkáló XVII. századra nézve pedig Szathmári István rögzítette helyesírásunk fejlődésének főbb állomásait, elemezte elveinek fejlődését, történetét az egységesülő nemzeti nyelv egészének vizsgálata során.² Szathmári István munkája, mely e kérdésben is alapvető, módszerében pedig útmutató, nagyszerű lehetőséget teremt a részletek további aprólékos kutatására, feltárására. Különösen érdekesek lehetnek ezek a részletek egy olyan alkotó esetében, mint Szenci Molnár Albert, aki, mint az idézett mű is megállapítja, helyesírásunk fejlődésében is meghatározó szerepet játszott.³

Foglaljuk össze röviden — Szathmári István munkája alapján — Szenci helyesírásának jellegzetességeit Szenci külföldi működésének idején. Szenci ebben az időben némi módosítással az előző században a Heltai-féle nyomda gyakorlatában kialakult úgynevezett protestáns helyesírást követte. Ezt a gyakorlatot képviselte a vizsolyi Biblia is, melynek kinyomtatása idején Szenci Molnár, mint ifjú diák Károlyi Gáspár mellett segédkezett, s amely Szenci külföldön megjelent műveinek (mint gyakorlatilag egyetlen rendelkezésére álló magyar nyelvű nyomtatott könyv) kiadása idején mintája volt. Nyelvtana, szótára, zsoltár- és bibliakiadásai csekély eltérésekkel, amelyek az egységesebb hangjelölést szolgálják, ezt a helyesírást követik. E rendszer végső legtisztább formájában Kálvin *Institutio*jának magyarrá fordításában⁴ jelenik meg.⁵ Szathmári a következőképpen vázolja ezt:

Hangok:	Jelek:	Hangok:	Jelek:
á	á, a (ritk.)	ó	ó, o
c	tz	ö, ő	ö
cs	cz, ts (ritk.)	s	f -s, -fs
e, é	e	sz	f ₃
é	é, e (ritk.)	ty	ty
gy	gy	u	u
i	i	ú	ú, u
í	i	ü, ű	ü
j	j, y	v	v
k	k, -c; ck	z	z
ly	ly	zs	f ⁶
ny	ny		

Annál érdekesebb, hogy e letisztult és az életmű eddigi szakaszában csaknem teljes következetességgel alkalmazott rendszerben már első itthon megjelent művében a *Consecratio templi novib* zavar mutatkozik.⁷ Eltekintve a magánhangzók hosszúságá-

¹ MOLNÁR JÓZSEF: *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására* Bp. 1863.

² SZATHMÁRI István: *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*. Bp. 1968.

³ SZATHMÁRI István: i. m. 204.

⁴ *A keresztyéni religióra és az igaz hitre való tanítás, mellyet irt . . . Calvinus Janos . . . magyar nyelvre fordított Molnar Albert . . .* Hanau 1624 RMNy 1308 A továbbiakban: *Institutio*

⁵ SZATHMÁRI: i. m. 179–184. és 203–209.

⁶ SZATHMÁRI: i. m. 207.

⁷ *Consecratio templi novi*. Kassa 1625 RMNy 1334. A továbbiakban: *Consecratio*. E kiadvány a Monaki család építtette bekecsi református templom 1625. január 1-i felszentelésére készült. Elsősorban az ünnepség alkalmával elmondott különböző prédikációkat

nak rövidségének, megféléésünk szerint elsősorban a különböző nyomdák betűkészleteinek különbözőségéből adódó eltérésektől, négy hang jelölésében fogható meg ez a zavar, illetve az 1630-ban nyomtatott *Discursus de summo bono* tekintetében már pregnáns változás.⁸ E hangok a következők: a „c”, „cs”, „k” és a „kk”. A *Consecratio* helyesírása a mű törzsét tekintve megegyezik az *Institutio*éval. Az előszóban és a mutatóban azonban meglepő jelenségeknek vagyunk tanúi. Először is a szó belsejében előforduló „kk” hangokat ellentétben Szenci korábbi gyakorlatával, s e mű törzs-részével is „ck” jelek helyett „kk”-val szedte a nyomdász. A szóvégi „-k” hangok eleinte a Szencinél szokásos módon, a protestáns helyesírásra jellemző gyakorlat szerint „c” betűvel vannak szedve, de az előszó közepétől keveredni kezdenek a szóvégi „k” jellel, még végül a mutató, eltekintve néhány tévesztéstől következetesen „k” betűvel jelöli a szóvégi „k” hangot is.

Mi lehet e jelenség oka? Nyilvánvaló előttünk, hogy a mű törzsét, amelyet a kor gyakorlatának megfelelően ezúttal is a bevezető részek előtt nyomtattak ki, Szenci ellenőrizte és korrigálta, az utóbb nyomtatott előszó alapos korrigálására azonban, úgy látszik, nem maradt ideje. Továbbá feltételezzük, hogy a valószínűleg legutoljára elkészült mutató már nem is az ő munkája, hanem a nyomdában készülhetett jelenléte nélkül rohammunkában.⁹

Úgy tűnik tehát, hogy Szenci hazatérése után a körülmények adta lehetőségekhez képest ragaszkodott korábban külföldön kialakult helyesírási gyakorlatához. Ám utolsó nyomtatott művének az 1630-ban Lőcsén megjelent *Discursus de summo bono*nak a helyesírása újabb, de most már következetesen alkalmazott változásokat tükröz. A „c” hang jelölésére az eddigi „tz” helyett a „cz” betű-kombinációt alkalmazza, ami Szencinél korábban a „cs” hang jele volt. A „tz” csak ritkán szó elején tűnik még fel (tzil, de czél is). A „cs” hangnál a korábbi „cz” jelölést a mai „cs” váltja fel, csak ritkán szó elején marad meg a „cz” (Czehország, czintalan). A szóvégi „k” hangot itt már következetesen „k” betű jelöli. A szóközi hosszú „kk”-t viszont, eltérően a *Consecratio* előszavában található „kk” jelöléstől ismét a Szenci korábbi gyakorlatának megfelelő „ck” írásmóddal látjuk viszont.

Nézzük meg táblázatban is egymás mellé állítva a *Discursus* és a *Consecratio* hangjelölési rendszerét:

Hangok:	Jelek Consecratio	Jelek Discursus
a	a	a, á
á	á, a	á, á
c	tz	cz, tz (ritk.)
cs	cz	cs, cz (ritk.)
e, é	e	e, é
é	e, e, é	é, e
gy	gy	gy, g, gj (utóbbiak ritk.)

tartalmazza. Molnár részben szerző, részben szerkesztő és sajtó alá rendező volt. A kiadvány részletes elemzését lásd: VÁSÁRHELYI Judit: *Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében*. Kandidátusi értekezés, kézirat.

⁸ *Discursus de summo bono*. Lőcsé 1630 RMNy 1483 E mű kritikai kiadását a Régi Magyar Próza Emlékek 4. darabjaként VÁSÁRHELYI Judit rendezte sajtó alá. Bp. 1975, Akadémiai Kiadó.

⁹ Úgy véljük e feltételezések Szenci Molnár részletes biográfiájához is adalékokat szolgáltathatnak. E szerint a *Consecratio* ajánlásának keltekor 1625. aug. 20-án Szenci Kassán volt, de onnét még aznap vagy egy-két napon belül minden bizonnyal sietséggel távozott, hiszen az előszó korrigálását félbehagyta.

Hangok:	Jelek Consecratio	Jelek Discursus
i	i	i, j (akárkijs)
í	i	í, i, y
j	j, y (ritk.)	j, y, lj, i
k	k, -c, -k	k
kk	ck, kk (az előszóban)	ck
ly	ly	ly, lj (ritk.)
ny	ny	ny, nj (ritk.)
ó	o, ó, ô	ó, ô, o
ö, ő	ô, ô	ô, ô
s	f	s f
sz	fz, ß (ritk.)	sz, fz, ß, z (ritka)
ty	ty	ty
u	u	u, V
ú	—	ú, u
ü	ű	ű
ű	—	—
v	v, W (ritk.)	v
z	z	z
zs	—	s, f

Nincs rá adatunk, hogy Szenci a mű kinyomtatásának felügyeletére, Lőcsére utazott volna, nehéz e fáradságos utat feltételeznünk a kor fogalmai szerint akkor már igen idős szerzőről,¹⁰ ezért az első kézenfekvő feltételezés az, hogy a kiadvány nem Szenci, hanem a nyomda helyesírását tükrözi. Erre vall a hangjelölésben látható, Szencinél teljességgel szokatlan mértékű ingadozás is. Mégis e feltételezést a körülmények alaposabb mérlegelése után el kell vetnünk. Először is, mint Szenci maga írja az előszóban, a fordítást közvetlenül Brewer Lőrinc könyvnyomtató kérésére készítette el, s nyilván neki magának küldte el a kéziratot is,¹¹ s a *Discursus* helyesírása az ingadozások mellett is, a feljebb tárgyalt esetek kivételével, teljes mértékben megegyezik Szenci gyakorlatával. Másodszor pedig a nyomdának egyáltalában nem is volt kialakult helyesírási gyakorlata.¹² A *Discursushoz* időben legközelebb eső két lőcsei nyomtatvány helyesírása is részben egymástól, részben a *Discursustól* többek között éppen a szempontunkból döntő „c”, „cs”, „k”, „kk” hangok jelölésében tér el.¹³ E hangok jelölése a következőképpen alakul az említett nyomtatványokban:

Hangok	Discursus:	Madarász:	Árgirus
c	cz, tz (szó elején ritk.)	cz	tz
cs	cs, cz (szó elején ritk.)	cz; ch, tz (ritk.)	cs
k	k	k	k
kk	ck	kk	kk

Ezek után el kell vetnünk azt a lehetőséget, hogy a *Discursus* a lőcsei nyomda helyesírását tükrözné, viszont a már említett apróbb ingadozások alapján kizárhatjuk azt a feltételezést is, hogy Szenci Molnár jelen volt a nyomtatásnál, hiszen ő egyéb műveiben

¹⁰ Szenci 1574-ben született, tehát ekkor már 56 éves.

¹¹ SZENCI MOLNÁR Albert: *Discursus de summo bono*. Bp. 1975. 90

¹² PAVERCSIK Ilona szóbeli közlése.

¹³ E két kiadvány: MADARÁSZ Márton: *Eperjesi magyar ecclesia mindennapi felfegyverkedése*. Lőcse 1629 RMNy 1439. A továbbiakban MADARÁSZ: és *História egy Árgirus nevű királyfiról* [Lőcse 1628–32 között] RMNy 1480 A továbbiakban: *Árgirus*

(még a *Consecratio* esetében is) az egész könyvben sokkal következetesebben alkalmazta helyesírási elveit. A *Discursus*ban megfigyelhető helyesírási változások magyarázata így csak feltételezésekkel szolgálhatunk. E változások, változtatások arra utalnak, hogy Szenci a hosszabb hazai tartózkodás után meglátta és magáévá tette a külföldre való távozása óta itthon kialakult helyesírási változások előremutató tendenciáit. Ezek éppen a „c”, „cs”, „k” hangok jelölésében főleg a Pázmány és Káldi műveiben is alkalmazott úgynevezett katolikus helyesírási gyakorlat hatására alakultak ki.¹⁴ Szenci valamennyi változtatása a mai (tehát az egyértelműbb, jobb) formák felé mutat. Végül nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a változások egy része az esetleg eltérő helyesírású nyomdai kézirat mechanikus vagy éppen figyelmetlen másolásából ered, hiszen egyébként van rá példa, hogy a nyomdai kézirat szövégi „k”-ja helyén a nyomtatott szövegben „o” jelet találunk. Sajnos azonban Szenci nyomdába adott kéziratainak egyikét sem ismerjük.

A számos bizonytalanság, feltételezés ellenére, úgy gondoljuk, hogy a Szenci Molnár Albert helyesírásában megfigyelhető változások jól tükrözik a kor helyesírásában megfigyelhető tendenciák keveredését, küzdelmét, az egyes nyomdák gyakorlatában megfigyelhető ingadozásokat, s a mai formák felé mutató változatok fokozatos előrenyomulását, győzelmét.

HELTAI JÁNOS

Adalékok a bártfai és lőcsei nyomda lengyelországi kapcsolataihoz. 17. századi észak-kelet-magyarországi nyomdáinkról feltételezzük, hogy kapcsolatban álltak dél-lengyelországi, ill. sziléziai műhelyekkel. E feltevés megokolására általában krakkói, boroszlói kalendáriumok magyarországi kiadásait soroljuk fel, vagy e magyarországi nyomdák és a krakkói tipográfiai betű- és diszanyagának bizonyos hasonlóságára utalunk, az általánosságokon túl azonban igen kevés tényanyaggal rendelkezünk e kapcsolatokra vonatkozóan. E közleményben ehhez a kérdéskörhöz két új adalékot szeretnénk hozzátenni: az egyik közvetve, a másik közvetlenül bizonyítja lengyelországi (krakkói) és felső-magyarországi nyomdák kapcsolatát az 1620-as és 1630-as években.

1. Fráter Lajos, a Czestochowa közelében levő Jasna Góra-i pálos kolostorban élő magyar származású szerzetes nemzetének vigasztalására magyarra fordította Zymicyusz: *Skarbnica kościola Jasnéi Góry* című, Krakóban, 1618-ban megjelent művét a kolostorban őrzött Mária-képről; a fordításhoz néhány szent életének leírását, valamint Radziwill szentföldi levelét is csatolta.¹ Művét, amely *Kincstartocska az világos czestehoy egyházának* . . . címmel 1627-ben, hely- és nyomdamegjelölés nélkül látott napvilágot, Pálffy Katának, Forgách Zsigmond nádor özvegyének ajánlotta, remélve, hogy éppúgy kiterjeszti reá pártfogását, mint az elhalálozott nádor tette. Az eredeti mű approbatiója 1618-ban, Krakóban kelt (Martin Siskowski krakkói püspök nevében Sebastian Nucerin krakkói teológus), a lengyelországi és sziléziai pálos rend provinciálisának, Mikolaj Króliknak az engedélye pedig Czestochovában, 1626-ban, ekkorra készült el tehát a fordítás, amelyet az ajánlás kelte (1626. március 20.) is bizonyít. A magyar katolikus hívők számára készült mű magyarországi sorsa igen érdekes: valószínűleg kis példányszáma miatt kevés olvasóhoz jutott el, mert már a 17. században is az igen ritka nyomtatványok között tartották számon.² Szabó Károly magát a művet még nem látta, mivel az csak a

¹⁴ Lásd erről: SZATHMÁRI: i. m. 324–325.

¹ ESTREICHER, K.: *Bibliografia Polska*. Tom. VIII. Kraków 1882. 168. p., továbbá *Régi Magyarországi nyomtatványok 1601–1635*. Szerk. BORSA Gedeon és HERVAY Ferenc. Bp. 1983. 1391.

² PÓSAHÁZI János *Igazság istájpja* című, 1669-ben megjelent művében írta ezt a *Kincstartócskáról*. L. SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár. I.* Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Bp. 1885. 565.